

HALK DİNDARLIĞINDAN TÜRK MÜSLÜMANLIĞINA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

Hasan COŞKUN*

Öz

Son yıllarda Türkiye’de “Halk Dindarlığı” ve Türk Müslümanlığı kavramları etrafında yoğun bir tartışma yaşanmaktadır. Türklerin İslam dini anlayışları ve uygulamaları ile ilgili olan bu konu kimilerince “Türk İslam’ı”, kimilerince “Türkiye Dindarlığı”, “Türk Halk İslam’ı”, “Türk Halk Dindarlığı”, “Halk İslam’ı” olarak tanımlansa da konuyu en iyi tanımlayan “Türk Müslümanlığı” veya “Türk Halk Müslümanlığı” kavramlarıdır. Halk dindarlığı denilince ilk olarak aklımıza doğum, evlilik ve ölüm gibi hayatın önemli dönüm noktaları ile ilgili uygulama ve inanışlar gelmektedir. Ziyaret fenomeni de halk dindarlığı içinde değerlendirilen önemli inanç ve uygulamaları içermektedir. Bu çalışmada halk dindarlığından Türk Müslümanlığına uzanan süreci sübjektif anlayışlardan uzak durarak sosyal bir olgu olarak ele alıp tarihi, sosyal, kültürel ve dini verilerin yardımıyla objektif sosyolojik yöntem ile değerlendirmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dindarlık, Halk dindarlığı, Halk İslam’ı, Türk Müslümanlığı, Ziyaret Fenomeni.

A SOCIOLOGICAL VIEW of POPULAR RELIGIOSITY and TURKISH MUSLIM

Abstract

In recent years, there has been intense debate around the concepts of ‘Turkish Muslimism’ and ‘popular religiosity’. While some scholars described the subject, which is related to Turkish people’s Islamic religious understandings and practices, as ‘Turkish Islam’, ‘Turkey religiosity’, ‘Turkish popular Islam’, ‘Turkish popular religiosity’, ‘Popular Islam’, however, we believe that ‘Turkish Muslimism’ or ‘Turkish popular Muslimism’ are the concepts that best describe the subject. Popular religiosity means the practices and beliefs which cover birth, marriage and death which are the important milestones in life. The practice of social visits, or for the purpose of this paper, the ‘visitation phenomenon’ includes important beliefs and practices that are evaluated in popular religiosity. We have tried to evaluate the religiosity to Turkish Muslimism process from as a social phenomenon by using objective sociological method with the help of historical, social, cultural and religious data, away from subjective perspective.

Key Words: Religiosity, Popular religiosity, Popular Islam, Turkish Muslimism, Visitation phenomena.

* Dr. Öğretim Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, hasan.hcoskun@gop.edu.tr, ORCID:0000-0002-4778-1073.

GİRİŞ

Son birkaç yıldan bu yana Türkiye’de İslam dini ile ilgili yoğun bir tartışma yaşanmaktadır. Türklerin İslam dini anlayışları ve uygulamaları ile ilgili olan bu konu kimilerince “Türk İslam’ı”, kimilerince “Türkiye Dindarlığı”, “Türk Halk İslam’ı”, “Türk Halk Dindarlığı” bazen “Volk İslam”, “folk İslam”, “Halk İslam’ı” olarak tanımlansa da kanaatimizce konuyu en iyi tanımlayan “Türk İslam’ı” ya da başlıkta da kullandığımız gibi “Türk Müslümanlığı” olsa gerektir. Tartışmaların “Türk Müslümanlığı” “Türk İslam’ı” kavramsallaştırmaları ile yürütüldüğünü biliyoruz. Dinsel kavram dünyasına aşına olan bazı araştırmacılar, haklı olarak Türk İslam’ı ifadesinin bilimsellikten yoksun olduğunu düşünmektedirler. Burada fark edilmesi gereken gerçek, İslam ve Müslümanlık arasındaki ayrışmadır. Bilindiği gibi, İslam bir din olarak temel ilkeleri ve değişmezliğiyle ilahi hitabın orijinal hükümlerini ifade etmektedir. Müslümanlık ise daha çok, tarih boyunca insanların o dinden anladıklarını yorumlayarak, yaşamlarında çeşitli biçimde somutlaştırma biçimlerini ifade eder. İslam bir toplumun hayatına girmekte ve bu toplumların kültürel yapılarına işleyerek onları değiştirmekte, aynı zamanda var olan yapıların bir kısmını benimseyerek o yapılarda kendini ifade etmektedir (Yılmaz, 2002: 57). Belki bu nokta da “İslam” ve “Müslümanlık” arasında bir ayırım yapmak analitik olarak daha uygun olacaktır. İslam kelimesi, soyut anlamda bir din olarak temel kaynaklardaki yazılı biçimiyle İslam dinini, onun inanç, ibadet, ahlak vb. esaslarına işaret ederken, Müslümanlık kelimesi bu dinin tarihsel süreç içinde, kendilerine “Müslüman” denilen toplumlarca yorumlanarak pratiğe aktarılmış, yaşanmış, son tahlilde “kültürleşmiş”, dolayısıyla birbirine çok benzeyen yahut taban tabana zıt denilecek kadar farklı olan şekillerinin adıdır. Bu bakış ve yaklaşım bazı itirazlarda dile getirildiği gibi, “İslam’ı ırk veya ulus temeline indirgemek” değildir. Aksine, İslam dünyasında fiilen mevcut durumu anlamamıza, çözümlenemize ve açıklayabilmemize yardımcı olacak bir yaklaşımdır. Koşullar değişince doğal olarak din yorumları, anlayışları ve yaşayışları da değişebilir. Dolayısıyla sosyolojik olarak tek değil, birçok Müslümanlıklar vardır. Şöyle de söyleyebiliriz. İslam tek ve semavi, Müslümanlık veya Müslümanlıklar ise beşeri ve çeşitlidir (Canatan, 2005: 96). Bir Türkiye dindarlığından söz edilebilir mi? Türkiye dindarlığı öncelikli olarak Türkiye’de var olan farklı kültür ve buna bağlı aidiyetlerin altını çizen bir kavramsallaştırmaya işaret etmektedir. Türkiye söz konusu olduğunda tek tip bir dindarlıktan söz etmek mümkün değildir. Gerçi İslam önceliğiyle bakıldığında nüfusun Müslüman olduğu genellikle teslim edilir. Ancak dindarlığın yansıma biçimleri pek çok açıdan özellikle kültürel bağlamlar dikkate alındığında açık farklılıklara sahiptir. Dinsellik, mezhep farklılaşmalardan etnik çeşitliliğe, coğrafi dağılımlardan siyasi tercihlere kadar belli düzeydeki ayrışmalara imkân veren gevşek bir örüntüler toplamıdır. Türk Müslümanlığı, kavramsallaştırmasında içkin olan niyet, Türkiye dindarlığı ekseninde daha da hassaslaşmaktadır. Gerek Türk Müslümanlığı gerek Türkiye Müslümanlığı kavramları taşıdıkları anlam ve sahiplendikleri söylem açısından oldukça işlevsel göndermelere ve zihinsel tasavvur zenginliğine sahiptir. Türk Müslümanlığına vurgu yapılırken Türkiye’nin çeşitliliğinden doğan bir ortak

Halk Dindarlığından Türk Müslümanlığına Sosyolojik Bir Bakış

görüntüye atıfta bulunmaktadır. Böylece evrensellik iddiası taşıyan bir dinin “milliyetli” ve “özgün” bir yansıması hatırlanmaktadır (Subaşı, 2002: 18).

1. Halk Dindarlığıyla İlgili Kavramlar

Halk dindarlığı denince aklımıza ilk olarak genellikle “örf”, “adet”, “gelenek-görenek”, “halk inancı”, “töre” gibi kavramları gelmektedir. Örf adet ve halk inanışları birbirinin anlamını tamamlar. Bunlarda halk içinde terbiye hususunda büyüklerin yolunu kutsallaştırma, yerli ve milli izleri takip etme kuralı vardır (Polat, 2008: 53). Toplumların içlerine yerleşmiş, halk arasında inanılan sosyal değerler vardır. Bunların bir kısmı örf ve adetlerdir. Bu örf ve adetler toplumları birbirinden ayıran ve milletleri oluşturan temellerden ibaretler. Türk halkını diğer halklardan ayıran kendine ait örf ve adetleri vardır. Halk inançlarının insan hayatı ve yaşayışı üzerindeki tesirleri bütün cemiyetler için söz konusudur. Eski dinlerin ve inançların tesiri ve kısmi de olsa hayatıyeti, semavi dinler içindeki her toplumda devam etmiştir diyebiliriz (Kalafat, 2006: 14).

Örf Arapça kökenli bir sözcüktür. Adet, hüküm, gelenek anlamlarına gelir (Develioğlu, 1971: 1018). Örfler toplumun bünyesini oluşturan temel yapı taşlarını temsil eder. Bu değerler sistemi toplumsal yapının durumuna göre giderek özel bir hukuk sistemine ya da o sistemdeki bir yasa maddesine gerekçe olur. Örfelere karşı çıkma kimi toplumlarda yasaya karşı çıkmayla bir tutulur. Hatta bazen yasalardan bile önemli hale gelir. Yasalar ile örf arasında sıkı bir ilişki vardır. Yasalarda bir bakıma ayıklanmış, düzenlenmiş, işlerliği ve uygunluğu denenmiş örflerin toplamıdır (Örnek, 1977: 124). Örflerin toplumsal ve psikolojik yaptırımları vardır. Örfüne uygun davranmayan ayıplanır, kınanır, insanların söylentilerine maruz kalır. Modernleşme ve şehirleşme ile birlikte örfelere bakış açısı farklılaşmıştır. Modern çağın teknolojisi ve gereçleri ile yetişen nesillere örfleri anlatmak ve örfe göre hareket etmelerini istemek zor bir durumdur.

Adet dilimize Arapçadan geçmiş bir sözcüktür. Alışılmış şey, olagelmüş, görenek, usul, tabiat, alışkanlık, töre gibi anlamlara gelmektedir (Özön, 1971: 9-11). Adetler tıpkı örfler gibi birçok sosyal içerikli ilişkiyi düzenler. Toplumsal yaşamın düzeninde, kuralların uygulanmasında adetler önemli bir yere sahiptir. Karşılama, uğurlama, yemek ve sofranın düzeni, doğumda yapılan ritüeller, evlilikte yapılanlar, ölümden yapılacaklar, söylenecek sözler, davranışlar ve tutumlar adetlerin alanına girer. Adetler bazen bütün toplumu ilgilendirirken bazen sadece belli bir grubu ilgilendirir (Örnek, 1977: 124-125). Örf-adetler manevi kültürün unsurlarını meydana getirir. Her toplumun kültürel hayatının oluşmasında, örf, adet ve geleneklerinde dinin belli bir etkisi olmuştur. Bu dini inanışlar zaman içerisinde temel kaynaklarından uzaklaşarak kültür ve gelenekler içerisinde sonraki nesillere aktarılmıştır (Erdem, 2005: 188).

Gelenek terimi Türkçe “gelmek” ten türetilmiştir. Genellikle anane terimi ile aynı tutulmaktadır. Bir toplumda kuşaktan kuşağa geçen kültür mirasları, alışkanlıkları, bilgiler, beceriler, davranışlar gelenekler arasında yer almaktadır. Geleneklerin tıpkı örfler gibi yasalarla belirlenmiş türleri vardır. Yasa gelenekleri ve

onlara aykırı davranışları için verilecek olan cezaları bir ölçüye sokmaya çalışır. Gelenekler ise yasalardan daha geniş bir alanı yönetir. Gelişmeyi önleyici, gelişmeye kapalı gelenekler olduğu gibi dayanışmayı ve yardımlaşmayı destekleyen gelenekler de vardır (Örnek, 1977: 126). Örneğin Anadolu Türklerinde olduğu gibi Kırgız Türklerinde de cenazenin defni için gerekli işlemler ve yardımlar komşular tarafından geleneklere uygun olarak yapılır. Bir kişi öldüğünde, gelenek gereği defin işlemleri ve gelenlerin ağır lanma görevi akrabalara, komşulara ve tüm köylülere aittir (Polat, 2008: 54). Gelenekler bir milletin geçmişi, tarihidir, kültürüdür hatta bir milletin hafızasıdır. Modern dönemde özellikle de genç nesiller arasında gelenek ve göreneklere karşı bir ilgisizlik gözlemlenmektedir. Hatta bazı toplumlarda bu örf, adet, gelenek göreneklere muhalefetin de ötesine geçerek düşmanlık seviyesine ulaşmaktadır. Kanaatimizce bu durum yaşadığımız yüzyıldaki küreselleşme, modernleşme ve sekülerleşme süreçlerinin olumsuz sonuçlarının yansımaları olsa gerek.

Halk inancı, halkın dünya hayatında doğüstü ya da doğa dışı dünyaya ilişkin şeyleri gerçekmiş veya doğruymuşçasına kabul etmesidir (Örnek, 1977: 125). Genel bir ifade ile toplumların hayatında önemli bir yeri olan ve çoğu zaman kaynağı belli olmayan dini değerlere halk inancı demek mümkündür. Bunlar ya gelenekler ile nesilden nesile geçmiş veya bazı efsanevi, mitolojik, menkıbevi ve destani unsurlar arasında günümüze taşınmıştır (Erdem, 2000: 149). Diğer bir tanımla halk inancı, belli bir toplumun eski dinlerden miras alıp kendi çağının şartlarına uygulayarak yaşattığı; yeni dinin de hayat şartlarının gerektirdiğince yeni biçimler, yeni içerikler ve anlatışlarla oluşturduğu inanışlardır. Fakat burada bir hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Polat "Halk inancı" kavramının yerine "halk inancı" kavramının kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü inanç denilince genelde ilahi dinlerde sağlam bir nassa dayanan dini dogmalar ve inanç esasları akla gelir. Oysa inanış ve halk inancı derken halkın kendisinin sonradan ortaya çıkardığı genelde kaynağı belli olmayan, herhangi bir dini referansa dayanmayan kabullenmeler anlaşılır (Polat, 2008: 60). Kanaatimizce bu yüzden "Halk inancı" yerine "Halk inanışı" kavramını kullanmak daha isabetli olacaktır.

Halk dindarlığı ile alakalı kavramlara bakıldığında hepsinin toplumun asırlarca süreç içerisindeki zamanla sosyal, kültürel ve dini değerlerimizden oluştuğunu görmekteyiz. Örf, Adet, geleneklerimiz ve göreneklerimiz bizi biz yapan asli değerlerimizden doğmuştur diyebiliriz. Aslında gelenek ve inanışlarımız bizim asırlardır birikmiş tecrübelerimizin ürünüdür. Tarihi ve toplumsal tecrübemiz, sosyal hafızamızı inşa ve ihya etmektedir. Bu tecrübemizi toptancı bir zihniyetle yok saymak doğru ve sağlıklı bir yaklaşım olarak gözükmemektedir.

2. Halk Dindarlığının Toplumsal Arka Planı

Halk dindarlığının Tarihsel arka planı incelendiğinde halk dindarlığını oluşturan birçok etken karşımıza çıkmaktadır. Bu etkenlerin başında insan vardır. İnsan ilk çağlardan itibaren yaşamında tutunacak, güvenecek gizli bir güç aramıştır.

Halk Dindarlığından Türk Müslümanlığına Sosyolojik Bir Bakış

Dünyanın dört bir yanında insanlar farklı şekillerde inanç sembollerini dile getirmişlerdir (Artun, 2005: 83).

Bilindiği üzere örf ve adetler ve onların değerleri özellikle tarihin geçiş dönemlerinde özel anlam kazanmaktadırlar. Bu dönemde örf ve adetler toplumun devletin ve ferdin ilerideki gelişmeleri için güçlü manevi bir destek oluşturmaktalar. Örf ve adetler sadece toplumun hayat şekillerini korumakla kalmıyor, aynı zamanda kendi varlıklarının otantik şekillerini de korumaktadırlar (Navruzova, 2012: 89).

Dinin toplumsal hayatta yaşanması olgusuna baktığımızda din ve toplumsal hayatın iç içe bir görüntü sergilediğini görmekteyiz. Toplum çok karmaşık ilişkileri içerisinde barındıran bir olgu olduğundan, sosyal bir olgu olarak dini hayat ya da dindarlık da toplumsal ortam içerisinde farklı şekiller altında karşımıza çıkmaktadır (Arslan, 2004, : 201). İnsanlar gündelik hayatta karşılaştıkları bireysel ve toplumsal güçlüklerle karşın halk dindarlığına başvurmaktadırlar. Buna örnek olarak çevremizdeki yüksek eğitim seviyesine sahip birçok insanın sağlık veya başka ihtiyaçları nedeni ile halk inanışlarına başvurduklarını biliyoruz. Dolayısıyla, modernleşme süreci ile birtakım değişikliklere uğrasa bile halkın günlük yaşamında halk dindarlığı hala geçerliliğini korumaktadır (Navruzova, 2012: 88-89).

İnsan hayatı belli geçiş dönemlerinden oluşmaktadır. Bu geçiş dönemlerinde kümelenen adetler, gelenekler, töreler ve törenlerle bunların içerisinde yer alan işlemler ve uygulamalar bir ülkenin ya da belirli bir yörenin geleneksel kültürünün ana bölümlerinden birini oluşturur. Adet ve inanmaların hayatın her döneminde halk üzerinde büyük etkisi vardır. Adetler eski kuşaklarla yeni kuşaklar arasında kurulan bir bağlantı zinciri gibidir. Bugün uyulan birçok adet ve inanma kalıpları eski Türk inançlarının günümüze gelmiş şekilleridir. Halk bu adet ve inanma ve bunlara bağlı pratiklerin eski geleneklerden geldiğini bilmektedir. Bu da bize birçok ritüelin işlevini kaybetmiş Türk inanç kalıntılarının adet adı altında yaşadığını göstermektedir. Eski inançlara dayanan adet, inanma ve bunlara bağlı pratiklerin bazılarının halk arasında İslamiyet'in gereğindenmiş gibi kabul edilip yaşatıldığını görebiliriz (Artun, 2005: 133). Özellikle de adetler insanın hayatında önemli yere sahip belli olaylar üzerinde etkisini zaman zaman artırmıştır. İnsanın doğumu, evliliği ve ölümü gibi hayatın çeşitli safhalarında bu adet ve inanışlara çokça rastlamaktayız. Tarihi kaynaklardan gelen bilgilerin ışığı altında yapılan değerlendirmelerde, Türklerin, hayat tarzlarına bağlı olarak tarihi süreçte muhtelif dini inançlar içinde yaşayışlarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Farklı zamanlarda oluşan bu inançlar tarihin bilinmeyen devrelerinden itibaren Orta Asya Türklerinin (atalarımızın) hayatında görülmeye başlamıştır. Bu inançların bazıları günümüze kadar varlıklarını korumaktadırlar (Kalafat, 2006: 11). Bazı inanışlar ise mesken tutulan coğrafya, inanılan inanca göre kısmı değişikliklere uğramış, bir kısmı ise zamanla kaybolmaya yüz tutmuştur.

Toplumsal hayatın önemli bir tezahür biçimi olan din, Türk topluluklarının tarihlerinin hemen her döneminde ve her yerde bulunmaktadır. Çok geniş bir coğrafyada, oldukça dinamik bir millet olarak, çok çeşitli dini ve kültürel hayat tarzları ve oldukça değişik oluşum süreçleri yaşamış olan Türk topluluklarının dini yaşantıları da son derece renkli bir manzara arz etmektedir (Günay, 2002: 515). Türkler İslam

dinini kabul etmeden önce Budizm, Zerdüştlük, Hıristiyanlık, Yahudilik ve Manilik gibi dinleri yaşamışlar. İslam'ı kabul ettikten sonra Kuran'ın farzlarını istenildiği şekilde yerine getirmeye gayret göstermişler. Ancak hakkında kesin hükmün bulunmadığı diğer dinlerde uygulamaların bir kısmını kendi anlayış ve yorumlarına göre yerine getirmeye devam etmişlerdir (Ünal, 1998: 4).

Din sosyolojisi ve kültür sosyolojisi literatüründe halk dindarlığı olarak kavramlaştırılan halk katındaki dindarlık biçimlerinin, Türk toplumunun dini yapısını anlama açısından büyük bir öneme sahiptir. Eğitimin yaygınlaşmasına, bilgi ve iletişim çağında yaşamamıza ve halkı bilgilendirmede eski dönemlere oranla oldukça fazla vasıtaya sahip olmamıza rağmen; daha çok modernlik öncesi geleneksel toplumlara has nitelikte ve hatta akıl, mantık dışı sayılacak bazı hayatın bazı yönlerine ait inanışlar modern toplumlarda hala canlılığını muhafaza etmektedirler (Arslan, 2004: 17).

Günümüz Türkiye'sinde ister kırsal köy toplumlarında, ister modern kentlerde, eğitim seviyesi düşük olanların yanı sıra tahsilli olanların arasında da halk inanç ve uygulamaları önemli bir hayatiyete sahip bulunmaktadır. "Gelenekçilik ve geleneksel değerlere bağlılık, modern yapıya yönelen ve bunu bir türlü başaramayan ve hızlı değişim ortamında bocalayan bir toplumun hayatı ve kültüründe çok çeşitli biçimlerde damgasını vuruyor ve bu durum onların çeşitli tutum ve davranışlarında tipik şekillerde yansıyor. Geçiş sürecindeki Türk toplumunda, özellikle halk kültürü ve dindarlığı düzeyinde kişilerin, ziyaret ve adak dindarlığına, sihri-mistik pratiklere, karizmatik otorite ve telkinler ve nihayet kör bir kaderciliğe olan güçlü eğilimleri her halde buradan kaynaklanıyordur." (Günay, 2002: 540).

Toplumların geçmişten getirdikleri sosyal miras da halk inanışlarının oluşmasında önemli bir faktördür. Halk tabakalarının, eski dinlerinin tören ve geleneklerinden ayrılmadıklarını hemen hemen bütün dinlerde görmek mümkündür (İnan, 1972: 3).

Türkler, İslam'ı kabul ettikten sonra eski gelenek, görenek ve dinlerinden edindikleri inançlardan pek çoğunu yeni dinleri içinde sürdürürler. Gelenek ve görenek olarak yaşatırlar. Bu inanışlar bazen totemcilik kalıntıların bir eseri olurken, bazen de daha önce ki halkların inancı olarak devam edip gelen bir inanış şekli olabilir. Halk inanışının oluşmasında grup tecrübesi de önemlidir. Bu inanışlar, insanlardan insanlara aktarılarak, kulaktan kulağa aktarılarak gelmektedir. Bazıları da anonim olarak ortaya çıkmaktadır. Anonim olarak doğan inanışlarda belli bir telkin ve propaganda söz konusu değildir. Bilinmeyen bir zaman içinde, keyfiyeti kesin olarak bilinmeyen bir olayın ortaya çıkmasından sonra doğan bir inanış ögesi, belli bir zaman geçtikten sonra toplumun genelinde kabul görerek ortak bir inanış haline gelir. Artık o, toplumun bünyesinde sosyal hayatı şekillendiren değerler ve normlar haline gelmiştir. Halk inanışların büyük bir kısmı bu tür inanışlardır (Polat, 2008: 62).

Halk inanışlarının önemli kaynağını teşkil eden efsanelerin temel özelliği, kişinin çevresini tanımasına, maddi âlemi ve günlük yaşantıda cereyan eden olayları algılayıp, bunların kökeninin neden ve nasıllığının bilinmesine yardımcı olmaktır.

Halk Dindarlığından Türk Müslümanlığına Sosyolojik Bir Bakış

İnancı yalnızca bir metafizik ya da aşkın varlıkların mevcudiyetini kabullenmeye sınırlandırmak doğru değildir. (Gündüz, 1998: 13). İnanç bir kimsenin günlük yaşamını, davranışlarını etkileyen bütün hayatına etki eden bir düşünce varlığıdır. İnsanların ve toplumların kimlik oluşumuna katkı sağlayan en önemli bir etkidir. Halk inanışlarının kahir ekseriyeti Türklerde İslam'ı kabul etmeden önceki Atalar kültürüne ve Şamanizm'e ait inanç, örf ve adetlerin kalıntılarından oluşmaktadır.

3. Halk Dindarlığı

Halk dindarlığı toplumların hayatlarında teknik gelişmelerden başlayarak doğumdan ölüme kadar hemen hemen hayatın her türlü faaliyetlerinde yer almaktadır (Artun, 2008: 271). Türk dünyasında, toplumsal bir olgu olarak ziyaret dindarlığı halk dindarlığında önemli bir yer teşkil etmektedir. Ziyaret kültürü, belli bir amaç veya dilekte ziyaret yerlerini ziyaret eden kimseler açısından tahlil edildiğinde cinsiyet faktörü önemli bir toplumsal değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece ziyaretçiler arasında kadın erkek kategorileri ayırt edildiğinde ziyaret fenomeninin çoğunlukla kadınları cezbetmekte oluşu dikkati çekmektedir. Bununla birlikte, aslında olay bu şekliyle Türkiye, Türk dünyası ve hatta İslam dünyasının ötesinde dünya çapında aynı şekildedir diyebiliriz (Günay, 2002: 22).

Türk halk dindarlığının önemli bir unsurunu teşkil eden ziyaret olgusu halk arasında çok önemli bir yer almaktadır. Bu sebeple, türbe yatır ziyareti dini bir fenomen olarak toplumların hayatında bütün canlılığıyla varlığını sürdürmeye devam etmektedir (Arslan, 2004: 311). Bu tür ziyaret yerlerinde insanlar şifa, feyiz, bereket, bolluk ve çare aramaktadırlar. Ayrıca ziyaret yerlerinin toplumsal ahlakın ve düzenin sağlanması ve korunmasında etkili olduğu bilinmektedir (Tatlıoğlu, 2002: 134). Geniş toplum kesimlerindeki halk dindarlığı olgusundan bahsettiğimizde, halk arasındaki bir takım geleneksel kültür ya da dinlere ait inanışlar yanında, resmi, kitabi dinin bazı unsurlarının varlığından bahsetmiş oluyoruz. Her toplumda ve grupta bireylerin yaşayışlarında paylaştıkları ve tekrarladıkları ve başkalarının da yapmasını bekledikleri bir takım sosyal davranışlar vardır (Günay&Çelik, 2006: 183). Türk toplumunun dini kültürü ve dindarlığı içerisinde daha çok sözlü kültüre dayalı bir tür geleneksel halk dindarlığının güçlü bir şekilde var olduğu görülmektedir. Bu dindarlığın içinde sufilik ve tarikat etkilerinin yanında çok çeşitli halk inançlarının ve uygulamalarının, veli inancının, ziyaret ve adak dindarlığının, türlü örf ve adetlerin, dini ve sihri unsurların yerlerini aldıkları görülmektedir (Ak, 2018:108). Bu davranış kalıpları zamanla nesilden nesile sürekli olarak aktarılmaktadır. Zamanla aktarılan bu inanışlar halk arasında dindarlığın bir gereksinimi veya dinin bir parçası olarak algılanmaktadır.

İslam toplumlarındaki halk dindarlığı olgusuna bakarsak o, kendinde kökleşmiş ve kalıplaşmış unsurlar, şekilcilik, geleneksellik, ritüalizm ve derin teolojik konulardan uzak olmak gibi özellikleri barındırır. İnsanlar modern dünyanın problemlerine yönelik olarak birtakım popüler inanç ve uygulamalara başvurmuşlardır. Dolayısıyla bu problemleri gidermek ve kaygılarını yenmek için manevi arayışlara girmişlerdir. Kişi için önemli olan farklı kaynaklardan o anki

sorununa, sıkıntısına ya da ihtiyacına bir çözüm bulabilmektir. Bu özellik popüler dinin faydacı yönünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Arslan, 2004: 57).

Toplum hayatında örf ve adetlerin, inanışların, gelenek ve göreneklerin yerleşmiş ve kurumlaşmış din ile çok yakından ilişkileri bulunmaktadır. Örf ve adetlerin en önemli özellikleri arasında: süreklilik, istikrar, hiyerarşi, otorite, büyüklere ve geçmişe saygı, itaat ve kutsiyet gibi nitelikler yer almaktadır. Örf ve adetler genelde diğer toplum kuralları ile bir bütünlük gösterirler. Hepsi birlikte toplumsal ve kültürel yapıyı oluştururlar (Günay, 2002: 21).

İnsan hayatının doğum, evlilik ve ölüm gibi belli başlı geçiş dönemlerinde çok zengin birtakım popüler dini inanış, uygulama ve merasimler ortaya çıkmaktadır. Bir insanın hayatında çok önemli olan bu dönemlerde, halk arasında birçok merasim yapılmakta ve bunlar, halk dindarlığının çok önemli formlarını oluşturmaktadır. Bunun yanında, doğal afetler ve sosyal ya da bireysel yaşamda karşılaşılan felaketler gibi beklenmedik olaylar ve krizlerde ortaya çıkan dini davranış kalıpları da İslam toplumlarında bazı halk dini inanış ve uygulamalara sebep olmaktadır (Arslan, 2004: 69-70).

Günümüzde Türkiye'de hızlı değişen bir topluma halk dini, bir dünya görüşü ve bir kişisel denge yöntemi sağlamaktadır. Halk tabakasındaki kişi, yöntem yolu olarak halk kültürünün ve dininin verdiği imkânları kullanıyorsa bunun pratik bir nedeni vardır. Toplumun sorunları, hiçbir yerde soyut problemler olarak ortaya çıkmaz. Halk bu problemleri ihtiyaçlarının tatmini olarak görür (Mardin, 2007: 122). Çünkü insan cemiyetinin, kendini belirli bir istikamete yönlendiren bir iç kuvveti vardır. Bu iç kuvvet belli başlı ifadesini örf ve adetlerde bulmaktadır. Örf ve adetlerin her cemiyette dinin etkisi ile şekillendiğini herkes kabul eder (Er, 1998: 266).

Çünkü bu kurallar içinde öteden beri kökleşmiş ve kalıplaşmış unsurlar hâkim durumundadır. Şekilcilik, geleneksellik, taklitçilik, ritüalizm ve derin dini ve felsefi konulara fazla yer vermemek, bu tip bir dindarlığın standart özelliğidir (Günay, 1999: 263). Her insan içinde doğduğu toplumun kültürünü maddi ve manevi boyutlarıyla öğrenmekte ve benimsemektedir. Bu da toplum açısından kültürün kuşaklar arasında aktarılmasını ve süreklilik kazanmasını sağlamaktadır (Doğan, 1996: 85).

Örfler ve adetler aynı toplum içinde farklı gruplara, farklı etnik topluluklara göre değişiklikler gösterir. Toplumlar değiştikçe örf ve adetler de değişir. Örf ve adetler, toplumun temel gereksinmelerinin, günlük yaşamının ürünü olarak ortaya çıkarlar. Görenekler ve adetler, topluluğun genel çıkarları doğrultusunda ortaya çıkmış ve büyük bir çoğunluk tarafından kabul görmüş normlardır (Sayın, 1994: 156). Yapılan bütün uygulamalara rağmen sosyolojide sosyal değerler olarak bilinen örf ve adetler tarihi temelden kopmadan, çeşitli kurumlar yoluyla sosyal hayatımızın bir parçası olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedirler.

Her halkın kendine has inanç ve uygulamaları bulunmaktadır. Bu inanç ve uygulamalar halk arasında yaygın bir şekilde yaşatılarak bir sonraki nesle aktarılmaktadır. Ayrıca inançlar topluluklara millet olma özelliği kazandıran ve kültür kavramını meydana getiren önemli bir unsurdur (Artun, 2005, : 84). Gelenek ve

Halk Dindarlığından Türk Müslümanlığına Sosyolojik Bir Bakış

geleneksel değerler her şeyden önce toplumun, devletin ve ferdin gelişimi için manevi destek olarak özel bir anlam kazanmaktadır. Gelenekler ve inanışlar sadece sosyal yaşam ve düzenleyici fonksiyonlarda onları doğuran toplumun somut tarihsel formların temelini koruduğu için değil, aynı zamanda kendi varlığının özgül biçimlerini de koruduğu için önemlidirler. Kuşaktan kuşağa geçen gelenekler sadece kişilerarası ve gruplar arası ilişkileri değil, zaman ve dönemlerin bağlantısını, kültürler ve medeniyetler arasındaki ilişkileri de düzenlemektedirler (Navruzova, 2012: 92). Kanaatimizce Türk Halk dindarlığı olarak nitelendirebileceğimiz bu dindarlık tipi Anadolu'da yaşayan Müslüman Türklerin Orta Asya'dan bu topraklara getirdikleri kutsal eşik, al karısı, saya bayramı, nevrüz, dağ, su ve ağaç kültürüne bağlı örf, adet ve inançlarının kalıntılarını hala devam ettiriyor olmalarıdır. Anadolu'da hemen her köy ve kasabada ziyaret kültürüne bağlı kutsal çaputlu çalı, kaya, taş ve türbe, yatır ve ocak ile karşılaşmak mümkündür.

4. Türk Müslümanlığı

Türk Müslümanlığı deyimi, Osmanlı'nın son yıllarından itibaren günümüze kadar gelen bir evveliyatı olsa da özellikle 90'ların ikinci yarısından itibaren, çok sık kullanılmaya başladı. Bu kullanımın akademik bir ilginin konusu olduğunu söylemek mümkün müdür? Türkiye'ye özgü bir İslami pratiğin mevcudiyetini kabul etmemek mümkün değildir. İslam'ın Arabistan'da farklı, Osmanlı'da farklı, Mısır'da farklı, uygulandığı gibi, Türkiye'de de farklı tezahür etmiş olduğu bir gerçektir. (Aktay, 2002: 41). "Türkiye Müslümanlığı", 'İran Müslümanlığı', 'Suud Müslümanlığı', 'Sudan Müslümanlığı' ve sözcümleri 'Malezya Müslümanlığı' gibi ifadeler dinin sabiteler alanında söz konusu edilmedikçe doğru ve olması gereken kavramlardır. Burada İslam ile Müslümanlık kavramları ayrıştırmakta fayda var. İslam Allah'ın aziz, Müberra dini; Müslümanlık ise onun insan tarafından pratize edilmiş halidir (İnan, 1993: 113). Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar uzanan çok geniş bir mekân içerisinde Türklerin anlayış ve görüntüleyişini aksettiren bir Müslümanlık tarzının kabul edebiliriz. Bizce Türk Müslümanlığı olarak kastedilen de bundan başka bir şey değildir. Bu anlamıyla Türk Müslümanlığı, başka din ve inanç mensuplarına karşı takındığı tavırdan, kişisel hayata, ibadetlerin icrasından, dinî bayramlara toplumsala ahlaktan ferdi ahlaka, hatta temel İslamî inançların yorumlarına varıncaya kadar üretilen bir takım kültür unsurları ve zihniyet biçimiyle Arap ve Fars Müslümanlığından belli ölçüde ayrılır (Ocak, 1996: 79).

Türklerin, İslam'la olan ilişkileri dünden bu güne ortaya çıkmış yeni bir durum değildir. Bu süreç Türklerin kitlesel düzeyde Müslüman olmaya başladıkları 7. yüzyıldan günümüze kadar devam etmektedir. VII. Yüzyıldan itibaren İslamiyet'le karşılaşan Türkler, özellikle dervişlerin, gezgin tacirlerin, vaizlerin telkinleri altında bu dinin bir şekilde göçebe Türklerin arasına nüfuzu sonucu, X. Yüzyıldan itibaren büyük kitleler Müslümanlıkta karar kılmaya yöneldiler. Yine Türklerin İslamlaşması olgusu, yüzyıllarca süren çok uzun süreçte gerçekleşti. Öyle ki bazı Kazak Türklerinin ihtidasi olayında görüldüğü üzere, XIX. Yüzyılda bile İslamiyet'e yeni giren bazı Türk topluluklarına rastlandı. Türklerin evrensel büyük dini sistemlerle karşılaşmaları ve

İslamlaşmaları olgusu, Türk tarihi içerisinde, yalnızca bir inanç değiştirme olgusu olarak kalmamış, çok önemli ve köklü toplumsal ve kültürel değişimleri beraberinde getirmiştir. Böylece İslamlaşma Türkler için aynı zamanda bir medeniyet değişimi olgusu şeklinde kendini göstermiştir. Sosyolojik olarak Türklerin Uzak Doğu medeniyetinden Orta Doğu İslam medeniyetine geçişi veya göçebe bir hayattan yerleşik bir hayata ve hatta şehir hayatına yahut sözlü kültürden yazılı kültüre intikal süreçleri Türklerin İslamlaşması olgusu ile sıkı sıkıya ilişkili bulunmaktadır (Günay, 1998, : 518-519). Sonuçta Türklerin neredeyse tamamına yakını Müslüman olmuştur. Türklerin Müslümanlığının farklı bir kategori olarak değerlendirilmesi ve Türklük bağlamında dine yaklaşım, batılılaşma sürecinde ortaya çıkmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerindeki Türkcülük, Osmanlıcılık ve İslamcılık tartışmalarıyla gündeme gelmiştir. Cumhuriyet döneminde ise bu tartışma, daha çok dine reform, Türk-İslam sentezi ve Türk Müslümanlığı gibi devlet kaynaklı projeler içinde sürdürülmektedir. Cumhuriyetle birlikte konu, modernliğe uygun bir din anlayışı oluşturma çerçevesinde gündeme gelmiştir (Yılmaz, 2002: 58-59).

Bugün Türkiye Müslümanlığı, Batı Türklerinin tarih içinde sürekli değişen coğrafyası sebebiyle, tarihsel kökleri bakımından Asya'dan Doğu Avrupa'ya uzanan çok güçlü ve çok çeşitli bir geleneksel kültürler yumağının ürünüdür. Belki dünya üzerinde hiçbir Müslüman ülke, sırf bu değişen coğrafya faktörü yüzünden bu kadar geniş ve renkli etkiler taşıyan bir tarihsel köke sahip değildir. Bu özelliğin Türkiye Müslümanlığına kazandırdığı esneklik, daha XIII. Yüzyıldan itibaren kendisini göstermiş, Türkiye Müslümanlığı, değişik kültürler ve dinlerle, değişik hayat tarzlarıyla bir arada yaşama konusunda, belki öteki İslam ülkelerinde bu kadar yoğun görülmeyen çok zengin bir tarihi tecrübeye sahiptir (Ocak, 1995: 90).

Öncelikle Türk Müslümanlığının hangi unsurlarının öne çıkarıldığına bakmak gerekir. Türk Müslümanlığının hoşgörüne, tasavvufi derinliğe ve akla uygun bir yapıya sahip olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu yapıların ise tarihi olarak üç büyük kişiyle özdeşleştirilerek yansıtıldığını görüyoruz. Maturîdî, Yesevî ve Ebû Hanîfe. Türk Müslümanlığı, çok derinlikli, samimi ve toleranslı bir İslam anlayışının hayat bulmasıdır. Türk Müslümanlığı bir açıdan, ileri düzeyde ve derinlikli bir peygamber sevgisine dayanmaktadır. Türk Müslümanlığı kavramı homojen bir dindarlık anlayışını ifade etmek aksine, belirli bir zamanda tezahür etmiş ve hala sürmekte olan heterojen bir yapıyı kapsamaktadır. Türkiye'de heterojen dindarlığın arka planındaki zihniyeti oluşturan kaynaklardan biri de hadis edebiyatıdır. Hadisler bu gün olduğu gibi İslam tarihi boyunca da, dinî söylemlerin oluşmasında çok büyük bir etkiye sahip olmuştur (Keleş, 2002: 126). Türk Müslümanlığı bir yönüyle de rasyonel düşünceye dayanmaktadır. Bununla birlikte, halk dindarlığının çeşitli unsurlarının da Türk Müslümanlığı açısından belirleyici olduğuna dikkat çekilmiştir. Büyük halk sufilerinin etkisiyle kuvvetli bir evliya kültü ve bunun etrafında kurumlaşarak bu kült merkezli bir Müslümanlığın, Türklerin yaşadığı her yerde bulunduğu görülmektedir. Bu yapının gerek Sünnî, gerek Sünnî olmayan çevrelerde karşımıza çıkması ise, Örneğin bu bağlamda Aleviliğin de Türk Müslümanlığı içerisinde başat bir unsur olarak öne

Halk Dindarlığından Türk Müslümanlığına Sosyolojik Bir Bakış

çıkmasına imkân vermektedir (Yılmaz, 2002: 59). Devletin en üst düzey yetkilileri tarafından Türk Müslümanlığı kavramının telaffuz edilmesi, hatta Arap ve Fars Müslümanlığına karşı tercih edilmesi gereken bir din anlayışı olarak da sunulması dikkat çekicidir. Alevi-Bektaşî anlayışının da Türk Müslümanlığını en iyi yansıtan anlayışlardan olduğu dile getirilmektedir. Buna bağlı olarak da, Türk Müslümanlığı anlayışının, çeşitli fundamentalist İslam yönelimlerine karşı olmasının yanı sıra siyasal İslamcı söylemlere karşı olan, hoşgörülü ve akılcı bir anlayış temsil ettiğinin altı çizilmektedir. Aktay'a (1999: 52) göre; Türk Müslümanlığı olarak halk İslam'ının ön plana çıkarılmasına, genellikle çeşitli bilimsel, entelektüel, rasyonel, hatta medeni değerlerin küçümsendiği, ilginç bir popüler kültür eşlik eder. Siyasal İslam'a karşı mevhum bir kültürel İslam'ı konumlandırıran bu yaklaşımlarda kültürel İslam'ın her türlü entelektüel, bilişsel aktiviteyi küçümseyen bir çeşit "cehaletin kültürel ve antropolojik promosyonu" üzerine kurulduğunu görmek de mümkündür. Bir diğer açıdan bakıldığında da, Türk Müslümanlığıyla oluşturulmak istenen dini anlayış, Türklerin yaşadığı engin İslam deneyiminin belirginleşen unsurlarının ortaya çıkarılarak çağımıza özgü bir dindarlık modeliyle halkın manevi dünyasını zenginleştirmek gibi amaçlar güdülmemektedir. Görünen odur ki bu projeye amaçlanan şey, daha çok dünyadaki ve ülkemizdeki çeşitli dini hareketlere karşı, onların zararlı olduğu düşünülen etkilerinden Türk insanını koruyacak işlevsel bir dini perspektif oluşturmaktır. Yine toplumda geleneksel olarak yaşayan farklı dinsel mezhep ve anlayışların canlanmasının yaratabileceği kargaşa ve mezhep çatışmasının önlenmesi, ancak bütün bu grupları ortak milli bir dindarlık çerçevesinde bütünleştirebilecek bir Müslümanlık anlayışının yerleştirilmesiyle mümkün olacağı düşünülmüştür (Yılmaz, 2002: 61).

Türk Müslümanlığı konusu son yıllarda üzerinde çok sık durulan konulardan biridir. Kanaatimizce Türk Müslümanlığı konusunu iki açıdan ele almak gerekir. Türk Müslümanlığının tarihî, sosyolojik ve siyasi boyutları var diye düşünüyorum. Tarihi boyutu Türklerin Müslüman olması ile başlayıp Orta Asya'daki Türk kültürünün İslam inançları ile karışarak farklı bir toplumsal doku yaratması ile ilgilidir. Türk Müslümanlığı aslında Türklerin örf, adet ve inançları ile şekillenen bir sosyal vakıdır. Türk Müslümanlığını, bir açıdan Türklerin İslam'ı anlayış ve algılayış biçimi olarak görebiliriz. İranlıların da "Fars Müslümanlığı" diyebileceğimiz kendilerine has Fars kültüründen beslenen bir kendilerine özgü bir İslam ve din anlayışları varsa, Türklerin de Türklerin tarih ve kültür anlayışından beslenen bir Müslümanlık anlayışlarının olması kaçınılmazdır. Türk Müslümanlığı anlayışında İslam dini kadar Türk kültürü de dominant bir unsurdur. Ve hatta bu gün birçoğuna hurafe dediğimiz inanç ve düşüncelerin birçoğunun araştırdığımız zaman Eski Türk inançları ve kültürel değerlerinden beslendiğini söyleyebiliriz. Sözlü kültüre dayalı yerel adetler, mistik ve büyüsel öğelerle İslamî öğelerin iç içe girdiği bir tür halk dindarlığı, popüler dindarlık Türk Müslümanlığının en karakteristik unsurlarından olduğu bilinmektedir. Türk toplumunun dinî kültürü ve dindarlığı içerisinde kitabî dindarlık muhtelif boyutlardan sadece birisi olup, kırsal alana doğru gidildikçe, halk dindarlığı güçlü bir biçimde kendisini hissettirmektedir. Halkın geleneksel dini yaşantısında eski Türk

kültürüne, bunun yanında diğer kültür ve medeniyetlere ait inanışlar da mevcut olup, İslamî inançlarla bir arada hayatini devam ettirmektedir (Aslan, 2003: 26-27).

"İslâm dinine girmek, yani Müslümanlaşmak, Türk tarihinin en büyük devrimidir." Diyen Hocaoğlu'na göre; "Türk Müslümanlığı", hem sosyolojik bir terim olarak doğrudur, hem dinî bir terim olarak. Bir "Türk İslâmı" kavramından söz edilemez, yanlıştır, kavramın kendine muhalif (mefhûm-u muhâlif) bir yanlıştır; ama bir "Türk Müslümanlığı" kavramından söz edilebilir, caizdir, bu bir sosyal, sosyolojik ve tarihî olgudur. "Türk Müslümanlığı" terimi bir yandan çok geniş bir zamanı, diğer yandan da çok geniş bir coğrafyayı ihata etmekle, çok büyük bir genelleme anlamına gelmektedir. Söz gelimi, Anadolu (Batı) Türklerinin Müslümanlıkları ile Asya (Doğu) Türklerinin Müslümanlıkları da kendi içlerinde farklılaşmaktadır. Ve yine, meselâ Anadolu (Batı) Türk Müslümanlığı da tarih içerisinde homojen ve izotrop kalmamış olduğu gibi günümüzde de değildir. O halde, "Türk Müslümanlığı" terimi doğru olmakla beraber aşırı bir genelleme olduğu için yetersiz kalmaktadır. Ancak, herşeye rağmen, diyebiliriz ki, bir "Ortalama Türk Müslümanlığı" vardır ve bunun da emarelerini birkaç maddede hulasaten cem edebiliriz.

- 1: Türk Müslümanlığı, bir 'devrim' neticesidir.
- 2: Türk Müslümanlığı, çok derinlikli, samimî ve toleranslı bir dinî hayat demektir.
- 3: Türk Müslümanlığı, ileri düzeyde ve dengeli bir peygamber sevgisidir.
- 3: Türk Müslümanlığı, Cihad demektir.
- 4: Türk Müslümanlığı'nın bir başka alameti farıkası da, Rasyonel Düşünce'dir." Diyerek adeta Türk Müslümanlığını sistemleştirerek ideolojik bir çerçeveye oturtmaktadır (Hocaoğlu, 1999:8-23).

Bir diğer bakış açısıyla Türk Müslümanlığının bir proje dindarlık tipolojisi olduğu iddia edilmektedir. Sosyolog Yasin Aktay'ın üzerinde durduğu ve hatta konu ile ilgili başlı başına "Türk Dininin Sosyolojik İmkânı" isimli bir kitap yazdığı bilinmektedir. Aktay'a göre, modernleşen Türkiye'de siyasal bedenle ilişkisi içerisinde, İslam hem modernleşmeyle olan kendi hikâyesi içerisinde hem de özellikle toplumsal ve siyasal mühendisliğin konusu olmasıyla ele alınır. Bazen modern İslam, bazen aydınlanmış İslam, bazen de Protestan İslam olarak algılanıp siyasal bir prim gören sonuçta her seferinde Türkler için "hususî" bir Türk İslam'ı özlemini yansıtan bir vaka vardır (Aktay, 1999: 26). Değişik zamanlarda bir proje olarak sıkça telaffuz edilen Türk İslam'ı veya Protestan İslam idealleri de, bir yandan dinin siyasal iradesine karşı mücadele içinde bulunan siyasetin promosyonu olarak ortaya çıkarken diğer yandan söz konusu olan İslamî hareketlerin modernlik tecrübelerinin toplamına dâhil olmaktadır. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk kurulduğu yıllardan itibaren devletin din politikasını belirlemiş olan temel motif, Hıristiyanlığın Avrupa'daki misyonunu gerçekleştirecek bir İslam arayışı olmuştur. Çünkü istenilen özellikte bir dini sağlamak açısından dinin Avrupalı olması, hayata karışmaması, politik ve toplumsal gelişmeleri meşrulaştırıcı ve uyumcu bir rol takınarak ayak uydurması yetiyordu. Hatta bu din için malzeme sıkıntısı çekilmeyecek kadar geniş bir fizibilite alanı bulunuyordu. Malzemeler kâh eski Şaman dininin kalıntılarından, kâh Hıristiyanlıktan, kah Anadolu

Halk Dindarlığından Türk Müslümanlığına Sosyolojik Bir Bakış

Aleviliğinden derlenip teklif ediliyordu. Böylesi bir din, yani insana siyasal toplumsal eylemlerinde sınırsız bir serbestlik alanı bırakan varlığı ile yokluğu bir olan, milli kimliğin teşekkülünü engellediği düşünülen bazı rakip kimlik sembollerini, toplumsal ve siyasal hayattan kaldırmak açısından özellikle Türkiye’de gerekli ve elverişli tek çare olarak görülüyordu (Aktay, 1999: 169-170). Türk Müslümanlığı hakkındaki önemli bir diğer vurgunun kuşkusuz, uluslararası bir boyutu vardır. Bu da, evveliyatı İslam ülkeleriyle kolonyalist ilişkiler bağlamında ilişkiler bağlamında her zaman geçerli olmuş bir soruna üretilen çözüme gönderme yapar. Ancak, Türk Müslümanlığının postkolonyalist dönemlerde bir model olarak öne çıkması, genellikle, sömürgecilik sonrası toplumlarda toplumlar da bir çeşit neo-kolonyalizmin yeniden üretilmesindeki işlevselliğini yoklayan bir durum olmuştur. 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra küresel bir kampanyayla çizilen bir tür İslam’ın veya İslamcılığın karşısında bir Türk Müslümanlığı modeline sıkça göndermede bulunuldu. Başka İslamlar gözden düşerken, Türk Müslümanlığının zaman zaman adı konularak, iltifata mazhar olması bunun göstergelerindedir (Aktay, 1999: 53). Kanaatimizce son günlerde sıkça tartışılan ve zaman zaman Türkiye’de sonu rejim tartışmalarına kadar dayanan “ılımlı İslam” kavramını da bu kapsam da değerlendirebiliriz. “ılımlı İslam” radikal ya da fundamentalist diye tanımlanan köktenci hareketlere karşı İslam dinini bir hoşgörü ve sevgi anlayışı temeline oturtma gayreti gibi gözükmektedir. Fakat bu tür proje ve yaklaşımlar her birisi kendi içerisinde çok farklı ve ciddi problemleri de barındırmaktadır. Türk Müslümanlığı ile kastedilen aslında siyasallaşma eğilimindeki dinsel anlayışın temsilcilerince öne sürülen ve İslamiyet’in nasıl yaşanması gerektiğine ilişkin kuralcı ve oldukça katı yorumlara karşın, daha hoşgörülü ve esnek, ılımlı bir İslam anlayışını temsil eden Anadolu Müslümanlığı olarak kavramlaştırılabilir (Çelik, 2005: 87).

Ocak’a göre, Türk Müslümanlığının birçok açıdan ciddi sorunlarla karşı karşıya olduğu bir gerçektir. Bugün İslam dünyasının en büyük derdi Türk Müslümanlığının da en büyük derdidir. Yani kendinin ve İslam’ın tarihi geçmişinin şuurlu ve rasyonel bilgisine sahip olmadığından, o geçmişle sağlıklı bir hesaplaşmayı henüz becerememiş, bu yüzden de onun esiri olmuş, gelecekte korktuğu için efsanevi tüller içine sarıp sarmaladığı bu geçmişin kucağına sığınmak suretiyle yeniden yaşama özlemini çektiği Asr-ı saadet hayalinde teselli aramaktadır. Batı’nın emperyalist yanına karşı duyduğu haklı tepkinin beslediği, onun teknolojik ve sosyal refah üstünlüğü karşısında kapıldığı kompleks ve gizli kıskançlık duygularının yönlendirmesiyle patolojik bir Batı düşmanlığına saplanmıştır. Bu iki tavırdan birincisi onu ütopyacı yapmakta, ikincisi ise, yaratıcılığını engellemektedir (1995: 94). Oysa Türkiye Müslümanlığı bu iki büyük kompleksten kurtulduğu takdir de, gerek zengin tarihi geçmişinin, gerekse coğrafi konumunun kendine sağladığı avantajları devreye sokmasını becerebilir. Bunu becerdiği takdirde ise, bugünün dünyasına çok sağlıklı, hoşgörülü, yaratıcı bir İslam imajını sunabilir. İslam’ı İslam yerine geçmiş geleneksel mahalli telakki ve inançların, toplumsal kuralların insanları boğan hâkimiyetinden kurtarıp, gerçek mahiyetine ulaştırabilir. Hem kendisine hem insanlığa problemlerinin içinden çıkmaya yarayacak çözümler sunabilir. Ancak bunun için İslam’ın aynı zaman

da maddi bir dünyada yaşamak üzere gönderilmiş bir din, bir dünya nizamı olduğunu, Kuran'ın Müslümanları sık sık akla dayanmaya teşvik ettiğini hatırlayarak rasyonel bir dünya görüşü oluşturmak zorunda olduğunu kabul etmelidir.

SONUÇ

Son yıllarda Türkiye'de "Halk Dindarlığı" ve Türk Müslümanlığı/İslam'ı kavramları etrafında yoğun bir tartışma yaşanmaktadır. Kanaatimizce Türklerin İslam dini anlayışları ve uygulamaları ile ilgili olan bu konu kimilerince "Türk İslam'ı", kimilerince "Türkiye Dindarlığı", "Türk Halk İslam'ı", "Türk Halk Dindarlığı" bazen "Volk İslam", "folk İslam", "Halk İslam'ı" olarak tanımlansa da kanaatimizce konuyu en iyi tanımlayan "Türk Müslümanlığı" veya "Türk Halk Müslümanlığı" olsa gerekir. Bu kavramlar etrafında yapılan tartışmalar gerek görsel gerek yazılı basında ciddi kafa karışıklıklarını da beraberinde getirmiş gibi gözükmektedir. "Halk Dindarlığı" geniş toplum kesimlerindeki yaygın dini inanç ve uygulamaları ifade etmesinin yanında, bir toplumun sahip olduğu doğum, sünnet, nişan, evlenme, örf ve âdetler, ölüm gibi hayatın çeşitli safhaları ile ilgili bütün inançlarını da kapsayan o toplumun sahip olduğu kültürel değerlerinden oluşmuş büyük bir sistemi ifade etmektedir. Bu manada "Halk Dindarlığı" ilmi ve akademik çevrelerin yanısıra geniş toplum kesimlerinde de büyük kabul görmüş ve gün geçtikçe ciddi çalışmaların sayısının arttığı rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Anadolu'da yaşayan Müslüman Türkmen topluluklarının örf, adet, inanç ve geleneklerle ilgili sosyolojik bir araştırma yapanlar her köyde eski Türk inançlarının izlerine rahatlıkla rastlamaktadır. Türk dünyasında belli usul, adap ve ritüelleri de kapsayan türbe, adak ve ziyaret fenomeni de halk dindarlığının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Evlilik döneminde yapılan örf, adet ve törenler, ölüm esnasında yapılan inanışlar belli dönemlerde yapılan kurallardan bazılarıdır. Bunlar halk dindarlığı araştırmalarının yoğunlaştığı alanlardır.

Türk Müslümanlığının sevgi, merhamet ve hoşgörüye, tasavvufi derinliğe ve akla uygun bir yapıya sahip olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu yapıların ise tarihi olarak İmam-ı Maturîdî, Hoca Ahmet Yesevî ve Yunus Emre gibi Anadolu ve Horasan Erenlerine dayandırıldığı rahatlıkla görülebilir. Türk Müslümanlığı, çok derinlikli, samimi ve toleranslı bir İslam anlayışının hayat bulmasıdır. Türk Müslümanlığı bir diğer açıdan, ileri düzeyde ve derinlikli bir Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt sevgisine dayanmaktadır. Türk Müslümanlığı kavramı homojen bir dindarlık anlayışını ifade etmek yerine Anadolu'da yaşayan Alevi- Bektaşileri de şemsiyesinin altına alan heterojen bir yapıyı kapsamaktadır.

Türk Müslümanlığının birçok açıdan ciddi sorunlarla karşı karşıya olduğu bir gerçektir. Türk Müslümanlığı konusunda yapılan tartışmalar kısa sürede bitecek gibi gözüküyor. Türk Müslümanlığı" veya "Türk Halk Müslümanlığı" hem tarihi hem de sosyolojik bir gerçeklik olmasının yanında Türk Müslümanlığının post kolonyalist dönemlerde bir model olarak öne çıktığını düşünenler olduğu gibi selefti, radikal ya da fundamentalist diye tanımlanan köktenci hareketlere karşı İslam dinini bir hoşgörü ve

Halk Dindarlığından Türk Müslümanlığına Sosyolojik Bir Bakış

sevgi anlayışı temeline oturtma gayreti olarak görme eğilimi içerisinde olanlarda mevcuttur. Kanaatimizce Türk Müslümanlığı konusunu tarihî, kültürel, sosyolojik ve siyasi boyutları açısından ele almak gerekir. Türk Müslümanlığını siyasi ve dini bir ideoloji haline getirmek isteyenler ile sosyal gerçekliğini inkâr eden anlayışlardan uzak durarak sosyal bir olgu olarak ele alıp tarihi, sosyal, kültürel ve dini perspektiflerden objektif çalışmalara ihtiyaç var diye düşünüyoruz. Türk Müslümanlığının etrafında devam eden tartışmalar uzun süre devam edecek gibi gözükmektedir.

KAYNAKÇA

Akgül, M.(2012). "Modernlik-Modernleşme, Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din", Din Sosyolojisi El Kitabı, Der: N. Akyüz- İ. Çapçioğlu, Grafiker Yay., Ankara., 181-210.

Aktay, Y.(1999). Türk Dininin Sosyolojik İmkânı, İstanbul.

Aktay, Y.(2002). "Farklı Politikalar ve Türkiye Müslümanlığı", İslamiyat Dergisi, sayı:4, 41-55.

Ak, M.(2018). "Türk Halk Dindarlığı ve Evliya İnanıcı: Sosyolojik Bir Yaklaşım" Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı:86, ss.95-110.

Arpaguş, Hatice K.(2006). Osmanlı Halkının Geleneksel İslam anlayışı ve Kaynakları, Ensar Neşriyat, İstanbul.

Arslan, M. (2003). "Türk Toplumunda Geleneksel Dini Yaşam ve Halk İnançları; Taşrada Yaşayan İnsanlar Arasında Uygulamalı Bir Çalışma" Değerler Eğitimi Dergisi C.I., sayı: 2, 23-46.

Arslan, M. (2004). Türk Popüler Dindarlığı, Dem Yay., İstanbul.

Artun, E. (2005). Türk Halkbilimi, Kitabevi, İstanbul.

Bodur, Hüsnü Ezber. (2012). "Küreselleşme ve Din", Din Sosyolojisi El Kitabı, Der: N. Akyüz- İ. Çapçioğlu, Grafiker Yay., Ankara., 211-219.

Coşkun, A. (2005). Sosyal Değişme ve Dini Normlar, DEM Yay., İstanbul.

Çelik, C. (2002). Şehirleşme ve Din, Çizgi Kitabevi, Konya.

Çelik, C. (2005). "Dindarlık Tipolojilerine Metodolojik Bir Yaklaşım", İslamiyat Dergisi, C. 8., sayı:2, 71-90.

Develioğlu, F. (1971). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik lügat, Doğu Matbaası, Ankara.

Doğan, İ. (1996).Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar, Sistem Yay., İstanbul.

Er, İ. (1998). Din Sosyolojisi, Akçağ Yay., Ankara.

Erdem, M. (2000). Kırgız Türkleri, sosyal Antropoloji Araştırmaları, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Yay., Ankara.

Erdem, M. (2005). Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayat, TDV Yay., Ankara.

Güleç, Melda M. (2012). Espiye'de Halk Dindarlığı, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Bursa.

Günay, Ü. (1999). Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat, Erzurum Kitaplığı Yayınları, İstanbul.

Günay, Ü. (2002), Din Sosyolojisi, İnsan Yay., İstanbul.

Günay, Ü. (2003). "Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak

Dini Ziyaret Yerleri”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S:15, Kayseri.

Günay, Ü.; Çelik, C. (2006). Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi, Karahan kitabevi, Adana.

Günay, Ü. ; Güngör, H. ve diğerleri, (2001), Ziyaret Fenomeni Bir Din Bilimi Araştırması-Kayseri Örneği, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri.

Gündüz, Ş. (1998). Mitoloji ile inanç arasında, Etüt Yay., Samsun.

İnan, A. (1972). Hurafeler ve Menşeleri, Nur Matbaası, Ankara.

İnan, A. (1999). “Bazı Güncel Meselelere Kısa Bakışlar”, İslamiyat Dergisi, c.2, sayı 2, 110-113.

Hocaoğlu, D. (1999). “Türk Müslümanlığı Üzerine Bazı Notlar”, Sayı: 66., Bahar (Nisan-Mayıs-Haziran), İstanbul., ss.08-23.

Kalafat, Y. (2006). Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara.

Keleş, A. (2002). “Türkiye’de Cemaat Dindarlığının Oluşumunda Hadislerin Rolü”, İslamiyat Dergisi, sayı:4, 125-140.

Kurt, A. (2016). Din Sosyolojisi, Sentez Yay., İstanbul.

Mardin, Şerif. (2007). Din ve İdeoloji, İletişim Yay., İstanbul.

Navruzova, G. (2012). Halk Dindarlığı Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması- Derbent (Dağıstan Örneği), (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Ocak, A. Y. (1996). Türk Sufiliğine Bakışlar, İstanbul.

Ocak, A. Y. (1995). “Günümüz Türkiye Müslümanlığına genel Bir Bakış”, Türkiye Günlüğü Dergisi, 35. 89-94.

Örnek, Sedat V. (1971). Etnoloji Sözlüğü, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-coğrafya Fakültesi Yay., Ankara.

Örnek, Sedat V. (1977). Türk Halk Bilimi, İş Bankası Kültür Yay. Ankara.

Özön, M. N. (1971). Osmanlıca-Türkçe Sözlük, Ankara.

Polat, K. (2008). Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve inanışlar, TDV Yay., Ankara.

Sayın, Ö. (1994). Sosyolojiye Giriş, Üniversite Kitapları, İzmir.

Tanyu, H. (2007). “Dini Folklor veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XXI, Ankara, 123-142.

Tanyu, H. (2007). Türkiye’de Adak Yerleri, Elips Yay., Ankara.

Tatlıoğlu, D. (2002). Türkmenistan’da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri, Dilek Matbaası, Sivas:

Ünal, Mustafa. (1998). Türk Halk Dini, Dinler Tarihi derneği ve Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İş birliği ile Konya.

Yılmaz, H. (2002). Türk Müslümanlığı, Dindarlık ve Modernlik, İslamiyat Dergisi, sayı:4, 57-66.